

20 Σεπτεμβρίου 2016

Εβδομήντα χρόνια από το μακελειό των Γιαννιτσών

/ [Επιστήμες, Τέχνες & Πολιτισμός](#)

του Σπύρου Κουζινόπουλου

Εβδομήντα χρόνια, συμπληρώνονται στις 14 Σεπτεμβρίου από το Ολοκαύτωμα, το μακελειό των Γιαννιτσών από τα ναζιστικά στρατεύματα Κατοχής και τους ταγματασφαλίτες συνεργάτες τους. Μία απίστευτης βαρβαρότητας θηριωδία, η

οποία συμπεριλήφθηκε με τα μελανότερα γράμματα στο βιβλίο των εγκλημάτων που διέπραξαν οι χιτλερικοί δήμιοι στη χώρα μας κατά τη μαύρη περίοδο της τριπλής Κατοχής.

Τα Γιαννιτσά, μαζί με τον Χορτιάτη, την Κλεισούρα Καστοριάς, το Μεσόβουνο Κοζάνης, το Ασβεστοχώρι, τους Πύργους Εορδαίας, τα Άνω και Κάτω Κερδύλια, τη Δράμα με τα χωριά της, συνθέτουν ένα ατέλειωτο μαρτυρολόγιο αλλά και ένα από δείγμα της εγκληματικής δραστηριότητας του Γ΄ Ράιχ στη χώρα μας.

Όλα τα ιστορικά στοιχεία που υπάρχουν και οι μαρτυρίες επιζώντων που καταγράφηκαν, συγκλίνουν στην αδιαφιλονίκητη βεβαιότητα ότι η σφαγή των κατοίκων των Γιαννιτσών από τους Ναζί και τους ελληνόφωνους συνεργάτες τους, στις 14 Σεπτεμβρίου 1944 και ο εμπρησμός, τέσσερις μέρες αργότερα, που προκάλεσε την καταστροφή των μισών περίπου κατοικιών της πόλης, έγινε για να τρομοκρατηθούν οι Γιαννιτσιώτες και οι κάτοικοι των γύρω περιοχών και να πάψουν να ενισχύουν το κίνημα της Εθνικής Αντίστασης.

Και πράγματι: Στα μαύρα χρόνια της τριπλής φασιστικής Κατοχής, οι κάτοικοι των Γιαννιτσών και της γύρω περιοχής, συνεχίζοντας τις λαμπρές παραδόσεις των αγωνιστών του 1821, των Μακεδονομάχων και των μαχητών του Βάλτου, όχι μόνο δεν έσκυψαν το κεφάλι, αλλά πύκνωσαν τις γραμμές των ΕΑΜικών αντιστασιακών οργανώσεων, αντιπαλεύοντας τους χιτλερικούς κατακτητές και τους ελληνόφωνους συνεργάτες τους. Ενώ παράλληλα, έδιναν τη μάχη της επιβίωσης και ταυτόχρονα ενίσχυαν με κάθε τρόπο τους ηρωϊκούς αντάρτες του ΕΛΑΣ που δρούσαν στο κοντινό Πάϊκο, στο Καϊμακτσαλάν και στο Βέρμιο.

Η σκληρή Ναζιστική Κατοχή

Οι Ναζί, από τις πρώτες κιόλας μέρες που εισήλθαν στην πόλη των Γιαννιτσών, τον Απρίλιο του 1941, σε συνεργασία με τους δοσίλογους, άρχισαν να εφαρμόζουν σκληρά μέτρα σε όλη την περιοχή, με κατασχέσεις, πλιάτσικο, την καθιέρωση του χαρατσιού της «Δεκάτης» στα αγροτικά προϊόντα, την καθιέρωση δελτίου τροφίμων, την επιβολή αγγαρείας για πολεμικά έργα, τις συλλήψεις, τις φυλακίσεις κ.α.

Ο ΛΑΟΣ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΑΓΩΝΙΖΕΤΑΙ ΓΙΑ ΤΗ ΖΩΗ ΤΟΥ

ΕΔΕΣΣΑ.—'Αποφασιστικοί και γεμίτοι μαχητικότητα οί έργάτες και έργάτριες δέκα ταπεινογυικών έργοστασίων της "Εδεσσας σέ μαχητική και νικηφόρα 14ήμερη άπεργία (από 18-11-43—1-12-43) έσπασαν την αντίδραση των εργοστασιαρχών για την ίκανοποίηση των αιτημάτων τους και πέτυχαν να τους δίνονται κάθε μήνα 25 όκ. σάκιοι μιά όκά λάδι, μιά όκά σαπούνι. Επίσης πήραν από ένα ζευγάρι παπούτσια, ρουχιισμό και πέτυχαν να προσληφθούν όλοι οί άνεργοι εργάτες.

Παρόλληλα σέ άλληλεγγύη με τους εργάτες των παραπάνω εργοστασίων άλλα και για να λύσουν και τά δικά τους ζητήματα άπήρτησαν και οί εργάτες των εργοστασίων «"Εδεσσα» «Καναβουργείο» "Εδέσσης», «Σεφεριτζή» και «Τοίτοη». Ένωμένοι έτσι σ' αδιάσπαστο μέτωπο πέτυχαν την ίκανοποίηση των αιτημάτων τους.

Καλούμε τους εργάτες των άλλων πόλεων να μιμηθούν τό παράδειγμα των "Εδεσσιικών συναδέλφων τους.

ΓΙΑΝΝΙΤΣΑ.—Στά μέσα του Νοέμβρη έγινε τό πρώτο άγροτικό συνέδριο της περιοχής 200 αντιπροσώποι με προσοχή συζήτησαν πάνω στα φλέγοντα ζητήματα του άγροτικού κόσμου. Πάρθηκαν μιά σειρά αποφάσεις πόν θα διεκδικηθούν με επιτροπές και ύπομνήματα προς τή Γεν. Διοίκηση και στις άρμόδιες ύπηρεσίες. Επίσης αποφασίστηκε να σταλεί τηλεγράφημα προς τό Υπουργείο Γεωργίας για τή κατάργη-

ση του τελευταίου αντισυνταγματικού Νόμου.

ΝΙΓΡΙΤΑ.—'Ογκώδες, επιβλητικό μέσα σ' ατμόσφαιρα μαχητικής διεκδίκησης έγινε στα τέλη του Νοέμβρη τό πρώτο άγροτικό Συνέδριο της Νιγρίτας. Η αποφασιστικότητα του λαού στη διεκδίκηση των δικαιωμάτων του ήταν πρωτοφανής για την περιφέρεια. Ο λαός της Νιγρίτας με τον όγκο των αντιπροσώπων του πόν ξεπερανούσαν τό 2,500 μέλη φαινόταν σέ μιά στιγμή κύριος της κατάστασης. Όλες οί παρευρισκόμενες άρχές άνεγνώρισαν τά δίκαιά του. Ο σεβασμιώτατος της περιφέρειάς σέ όμιλία του έξήρε τή στάση του ποιμνίου του και έτόνισε την ανάγκη να ίκανοποιηθούν τά αιτήματά του. Τέλος έξελέγη επιτροπή για τή διεκδίκηση των αιτημάτων.

ΚΙΛΙΚΙΣ.— Στις 5/12/43 έγινε τό πρώτο άγροτικό Συνέδριο της περιφέρειάς. Πήραν μέρος πάνω από 600 αντιπρόσωποι. Μίλησαν πολλοί όμιληται γύρω άπ' τήν κατάργηση των άγροσιών, τήν άποδέσμευση των άγροτικών ειδών και εργαλείων κλπ. Τέλος έξελέγη επιτροπή πόν ανέλαβε να επιδώσει ύπόμνημα στη Γεν. Άση και να παρακαλέσει τήν ίκανοποίηση των αιτημάτων του άγροτικού κόσμου της περιφέρειάς.

ΒΕΡΡΟΙΑ.—7-12-43 "Ολόκληρη ή περιφέρεια ζή ιστορικές στιγμές. Τή μέρα αυτή συντελείται τό πρώτο μεγάλο βήμα προς τήν αποφασιστική δράση. Ολόκληρο ή λαός της με τους αντιπροσώπους του πόν ξεπερανούσαν τις δέκα χιλιάδες συμμετέχει στη νέα ζωστή προή άγώνα ενάντια στη δεκάτη, επιτάξεις, άγροσιές κλπ. Έτσι και ή γωνία πόν τή της Μακεδονίας γίνεται από όση και πέρα μιά στερά βάση έξέλιξη

ΥΠΑΛΛΗΛΩΝ

έργασίας σέ μισή μέρα, για χορήγηση 13ου μισθοῦ Χριστουγέννων, για τρόφιμα, ρούχα, ύπόδυση, ξύλα, κάρβουνα και κ...

Ελευθερία, φ.21, 17 Δεκεμβρίου 1943

Όπως προκύπτει από τα αρχεία του Ληξιαρχείου, τους πρώτους κιόλας μήνες της Κατοχής, οι Γερμανοί είχαν κάνει τέσσερις εκτελέσεις σε διάφορα σημεία οικισμών των Γιαννιτσών. Μεταξύ των εκτελεσμένων, ήταν οι Γιαννιτσιώτες Θεόφιλος Βακτανίδης και Παναγιώτης Γιαλαμάς που τουφεκίσθηκαν επειδή κατείχαν όπλα. 1 Μπροστά σ' αυτή την κατάσταση των διώξεων, δεκάδες στην αρχή και εκατοντάδες στη συνέχεια Γιαννιτσιώτες αναγκάζονται να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους και να βγουν αντάρτες στα γειτονικά βουνά, ακολουθούμενοι πολλές φορές από αμούστακα παιδιά, όπως τον ηλικίας 13 μόλις ετών Νίκο Συρίδη, το γενναίο ανταρτόπουλο με το ψευδώνυμο Βενιαμίν.

Αλλά και οι κάτοικοι που παραμένουν στην πόλη τους, δεν σταματούν τον αγώνα, αλλά με κάθε τρόπο αγωνίζονται για να ανταπεξέλθουν στις δυσκολίες της ναζιστικής σκλαβιάς.

Όπως διαβάζουμε στην μυστική εφημερίδα Ελευθερία, που εκδίδονταν από την Παμμακεδονική Επιτροπή του ΕΑΜ και τυπώνονταν κρυφά στο παράνομο τυπογραφείο που λειτουργούσε στην Ξηροκρήνη, «στα Γιαννιτσά, στα μέσα Νοεμβρίου 1943, πραγματοποιήθηκε το πρώτο αγροτικό συνέδριο της περιοχής, όπου 200 αντιπρόσωποι με προσοχή συζήτησαν πάνω στα φλέγοντα ζητήματα του αγροτικού κόσμου. Πάρθηκαν μια σειρά αποφάσεις που θα διεκδικηθούν με επιτροπές και υπομνήματα προς τη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας και στις αρμόδιες υπηρεσίες». 2

Η φωτογραφία είναι του 1982, όταν μετά την αναγνώριση της Αντίστασης, έγινε η πρώτη δημόσια εκδήλωση για το Ολοκαύτωμα των Γιαννιτών

Η υπεράσπιση της σοδειάς

Κάποιες φορές η υπεράσπιση της σοδειάς, από τη ληστεία που επιχειρούν οι κατακτητές και οι συνεργάτες τους, γίνεται με δυναμικό τρόπο. Σύμφωνα με νεότερο δημοσίευμα της εφημερίδας του ΕΑΜ Ελευθερία, οι αγρότες της επαρχίας Γιαννιτών, μετά από προτροπή των εθνικοαπελευθερωτικών οργανώσεων, έδιωξαν τους εφοριακούς αλλά και άντρες του Πούλου, όταν πήγαν να εισπράξουν χαράτσι μετά τον αλωνισμό. Με συνέπεια «οι κατακτητές να μην τολμήσουν να φορολογήσουν την παραγωγή».3

Οι αντιδράσεις κορυφώνονται την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1943, όταν οι γερμανικές αρχές κατοχής προχωρούν στο μέτρο της πολιτικής επιστράτευσης των Ελλήνων, αλλά και στην επέκταση της βουλγαρικής κατοχής ως τον Αξιόποταμο. Με πρωτοβουλία του ΕΑΜ, οργανώνεται στα Γιαννιτσα, στις 12 Ιουλίου 1943 παλλαϊκή συγκέντρωση χιλιάδων λαού, σε ένδειξη διαμαρτυρίας κατά της σχεδιαζόμενης «πολιτικής επιστράτευσης» για την αποστολή Ελλήνων στο ανατολικό μέτωπο προκειμένου να ενισχύσουν τα γερμανικά στρατεύματα. Ανάλογες συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας είχαν πραγματοποιηθεί εκείνη τη μέρα στην Έδεσσα, την Αριδαία, τη Βέροια, τη Νάουσα και τον Γιδά. 4

Αφίσα του ΕΑΜ που καλούσε σε συστράτευση κατά των κατακτητών

Η διαδήλωση κατά της καθόδου των Βουλγάρων στη Μακεδονία

Δύο μήνες αργότερα, στις 16 Σεπτεμβρίου 1943 ο Δήμος Γιαννιτσών με επικεφαλής το Δήμαρχο, Θωμά Μαγκριώτη και τη βοήθεια των τοπικών αθλητικών συλλόγων αλλά και των αντιστασιακών οργανώσεων, διοργανώνουν μεγαλειώδη διαδήλωση στην πόλη και επιδίδουν στο Γερμανό Φρούραρχο κείμενο διαμαρτυρίας κατά της πρόθεσης των Γερμανών να παραχωρήσουν την Κεντρική Μακεδονία στους Βουλγάρους. Θορυβημένοι οι Γερμανοί κατακτητές από εκείνη τη μαζική εκδήλωση διαμαρτυρίας, συλλαμβάνουν στις 13 Νοεμβρίου 1943, μετά από έφοδο της Μυστικής Αστυνομίας Στρατού γύρω στους 100 πολίτες των Γιαννιτσών, τους οποίους μεταφέρουν στο ναζιστικό στρατόπεδο συγκέντρωσης Παύλου Μελά στη Θεσσαλονίκη. 5

ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΗΜΕΝΩΝ

ΓΙΑΝΝΙΤΣΑ — Στις 12 του Νοέμβρη, καταχτητές και πουλικοί κυκλώσαν τή πόλη κα' έπειτα από αφάνταστη τρομοκρατία που ενέσπειραν με τους πυροβολισμούς, τις χειροβομβίδες και τις έρευνες στα σπίτια συνέλαβαν 200 άθώους πολίτες και τους μετέφεραν στο στρατόπεδο «Παύλου Μελά». Τό ίδιο έκαμαν και στα Κουφάλια στις 6 του Δεκέμβρη καθώς και στον Άγιο Λουκά στις 7.

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ — Στα τέλη του Νοέμβρη οι καταχτητές αποχτηνωμένοι άπ' τήν εξέλιξη των πραγμάτων, άνίσχυροι να σταματήσουν τό όγκούμενο έθνοαπελευθερωτικό ρεύμα του λαού μας ρίχτηκαν στην έχτέλεση και άλλων 12 άθώων πατριωτών που πήραν άπ' τό στρατόπεδο «Παύλου

Μελά» και τις φυλακές.

Ο κατάλογος των θυμάτων αυξάνει δολοφόνοι φασίστες. Μά η ώρα τής πληρωμής πλησιάζει. Τρέμετε χιτλερικά σκυλιά τήν έρεμή εκδίκηση του έλλην. λαού.

Δημοσιεύουμε πιο κάτω τά όνόματα των 9 εκ των 12 θυμάτων.

- 1) Λαβιδόπουλος Γ. (Κατερίνη)
- 2) Κοῦλας Νικόλαος (Λιτόχωρο)
- 3) Ξάνθος Κων(τινος) (Μακρῶ)
- 4) Παπαῖ Γεώργιος (Μηλιά)
- 5) Χ' Κων(νίδης) Χ. (Άγ. Λουκάς)
- 6) Σανοζίδης Γεώρ. » »
- 7) Καραγιαννίδης Γ. » »
- 8) Χαραλαυπίδης Π. » »
- 9) Αναστασιάδης Κ. » »

Οι παραπάνω πάρθησαν άπ' τό στρατόπεδο Παύλου Μελά, των τριών τά όνόματα άγνοοῦμε πρὸς τό παρόν.

Ελευθερία, φ.21, 17 Δεκεμβρίου 1943

Οι Ναζί που ήθελαν πλήρως υποταγμένους τους Έλληνες, δούλους στην κυριολεξία, προσπαθούν να καταπνίξουν το κίνημα αντίστασης, να σβήσουν κάθε ελεύθερη φωνή. Στο πλαίσιο αυτό, ήταν και η εκτέλεση, στις 13 Ιανουαρίου 1944, σαράντα πατριωτών που ήταν κρατούμενοι στο στρατόπεδο «Παύλου Μελά», μεταξύ των οποίων και 13 Γιαννιτσιώτες. Η εφημερίδα του ΕΑΜ Ελευθερία, που κυκλοφορούσε μυστικά και με μύριους κινδύνους σε όλη την κατεχόμενη από τους Ναζί Μακεδονία, δημοσίευε στην 1η της σελίδα την είδηση της εκτέλεσης αυτών των μαρτύρων και ηρώων: «Όλοι τους έπεσαν ζητωκραυγάζοντας για την Ελλάδα, καλώντας το λαό στον αγώνα και ζητώντας εκδίκηση! Όλο το Έθνος, σύσσωμος ο λαός, ας γονατίσει πάνω στο μνήμα των εθνομαρτύρων και ας ορκισθεί εκδίκηση!». 6

Το ίδιο διάστημα οι Γερμανοί εισβάλουν για πρώτη φορά στο Ελευθεροχώρι Γιαννιτσών. Επιδίδονται σε πλιάτσικο, αρπάζουν και καταστρέφουν. Στις 23 Μαρτίου 1944 οι Γερμανοί και οι συνεργάτες τους επιστρέφουν, εκτελούν κατοίκους και πυρπολούν το χωριό. Τα χωριό καίγεται, ο τόπος ερημώνει. Το Ελευθεροχώρι έδωσε 19 νεκρούς στον αγώνα για την εθνική ανεξαρτησία.

Συνολικά, στη διάρκεια της ναζιστικής κατοχής, εκτελέστηκαν από τους

χιτλερικούς δημίους, εκτός από τα θύματα του μπλόκου των Γιαννιτσών, άλλοι 52 κάτοικοι του νομού Πέλλας, από τους οποίους οι 13 ήταν Γιαννιτσιώτες και οι υπόλοιποι από άλλα χωριά της Πέλλας, ηλικίας 20 ετών ο νεότερος και 82 ετών ο γηραιότερος.

Τον όλεθρο έσπερναν οι Ναζί σε κάθε τους πέρασμα

Από τα βασικά κέντρα του αντιστασιακού κινήματος

Οι Γερμανοί κατακτητές και οι γερμανοντυμένοι συνεργάτες τους, δεν μπορούσαν να συγχωρήσουν το γεγονός ότι τα Γιαννιτσά και γενικά ο εύφορος κάμπος της πρώην λίμνης, ήταν από τα βασικά κέντρα του αγώνα της Εθνικής Αντίστασης στην κεντρική Μακεδονία.

Μόνο στα τέλη Δεκεμβρίου 1943, οι δυνάμεις του 30ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ, που είχε την έδρα του στον Αρχάγγελο, είχαν προβεί σε σημαντικές δολιοφθορές, με τη συμμετοχή και Άγγλων αξιωματικών, χτυπώντας τη νευραλγική σιδηροδρομική γραμμή Θεσσαλονίκης-Γευγελής, πραγματοποιώντας επίθεση στο ορυχείο μολύβδου της Γουμένισσας και προκαλώντας καταστροφές γεφυρών αλλά και ενέδρες στο οδικό δίκτυο Γιαννιτσών-Θεσσαλονίκης και Γιαννιτσών-Γουμένισσας.⁷

Ο Γενικός Στρατιωτικός Διοικητής Νοτιοανατολικής Ευρώπης των γερμανικών στρατευμάτων, Σμιτ Ρίχμπεργκ, σε ένα άκρως απόρρητο Δελτίο Πληροφοριών για τις κινήσεις των ανταρτών στην Ελλάδα, που συνέταξε στις 28 Αυγούστου 1944, μόλις δηλαδή δύο εβδομάδες πριν το Ολοκαύτωμα των Γιαννιτσών, ενημέρωνε το επιτελείο του Χίτλερ ότι «οι ανταρτικές δυνάμεις που βρίσκονται στην οροσειρά του Πάϊκου έχουν ενισχυθεί... κι αποτελούν μόνιμο κίνδυνο για τη σιδηροδρομική γραμμή Πολυκάστρου-Γευγελής. Η οροσειρά του Βερμίου και οι νότιες κλιτύες της οροσειράς του Καϊμακτσαλάν, αποτελούν τις βάσεις εξορμήσεως των ανταρτών για καθημερινές οργανωμένες αιφνιδιαστικές επιθέσεις κατά της Βέροιας, της

Έδεσσας και της Νάουσας και για σοβαρές πράξεις σαμποτάζ εις βάρος οδικών και σιδηροδρομικών κόμβων....».⁸

Οι κατακτητές, καθώς έβλεπαν εκείνο το τέλος του καλοκαιριού του 1944, να πλησιάζει το τέλος τους και να σιμώνει η ώρα που θα αναγκάζονταν να εγκαταλείψουν τη χώρα μας, αποφάσισαν να σπείρουν τον τρόμο, τον όλεθρο, την καταστροφή, τη δυστυχία. Πιστεύοντας ότι έτσι θα τρομοκρατούσαν τον ανυπότακτο ελληνικό λαό και θα απέτρεπαν τα χτυπήματα του αντιστασιακού κινήματος κατά την αποχώρησή τους. Έτσι προχώρησαν στο Ολοκαύτωμα των Γιαννιτσών.

Ο δοσίλογος Γεώργιος Πούλος με τους γερμανοντυμένους “Έλληνες” άντρες του
Ο Γεώργιος Πούλος με τους ταγματσαφλίτες

Τα εφιαλτικά γεγονότα που διαδραματίστηκαν στα Γιαννιτσά στις 14 Σεπτεμβρίου 1944, είναι λίγο-πολύ γνωστά: Σε αντίποινα για τη λιποταξία ενός Αυστριακού στρατιώτη, ο οποίος εγκατέλειψε το γερμανικό στρατό Κατοχής και εντάχθηκε στις δυνάμεις του ΕΛΑΣ, που έδρευαν στο βουνό Πάικο, οι ναζί με επικεφαλής το δήμιο των SS Φριτς Σούμπερτ και συνεπικουρούμενοι από τον συνεργάτη των κατακτητών Γεώργιο Πούλο, αρχηγό του λεγόμενου «Ελληνικού Εθνικοσοσιαλιστικού Κόμματος», έσπειραν εκείνη τη μέρα τον όλεθρο και την καταστροφή, εκτελώντας 112 κατοίκους, μεταξύ των οποίων και τον δήμαρχο Γιαννιτσών, Θωμά Μαγκριώτη, αφού πρώτα τους βασάνισαν απάνθρωπα.

Το 1982, κάνοντας ρεπορτάζ για το Ολοκαύτωμα των Γιαννιτσών, είχα καταγράψει τη συγκλονιστική μαρτυρία ενός αυτόπτη μάρτυρα που είχε ζήσει στο πετσί του εκείνη τη θηριωδία και είχε αποφύγει σαν από θαύμα την εκτέλεση.

Γιάννης Κωστίδης

Ο Γιάννης Κωστίδης, που ήταν εκείνο το ματωμένο Σεπτέμβρη ηλικίας 20 ετών, έζησε τη μεγάλη σφαγή και μας αφηγήθηκε:

«Μας έβαλαν καμιά δεκαριά και ανοίξαμε ένα μεγάλο λάκκο, διαστάσεων 4Χ6 περίπου και ύψους 2,5 μέτρων. Μέχρι να τελειώσουμε εμείς, οι συνεργάτες των κατακτητών, οι ταγματασφαλίτες, βασάνιζαν φριχτά τους Γιαννιτσιώτες που είχαν συγκεντρώσει εκεί με τη βία των όπλων. Τους έβγαζαν τα χρυσά τους δόντια, τους έπαιρναν τα λεφτά που είχαν επάνω τους, σε κάποιες περιπτώσεις έκοβαν δάχτυλα για να πάρουν τα δαχτυλίδια ή τις βέρες. Έπειτα, μισοπεθαμένους από τα απάνθρωπα βασανιστήρια, τους τουφέκιζαν και τους έριχναν στο λάκκο, αποτελειώνοντάς τους εκεί με χαριστικές βολές.

Θυμάμαι χαρακτηριστικά τον 13χρονο Τάκη Μπόσκο, που αφού σκότωσαν τον παπού του Γιώργο, τον έριξαν ζωντανό μέσα στον ομαδικό τάφο. Ο Σούμπερτ πήγε ο ίδιος να του δώσει τη χαριστική βολή, μα το πιστόλι του παθαίνει εμπλοκή. Ζητάει άλλο περίστροφο, παθαίνει κι αυτό εμπλοκή. Τότε το ανθρωπόμορφο κτήνος, αρπάζει ένα αυτόματο και αδειάζει μία ολόκληρη ριπή πάνω στον μικρούλη Τάκη.

Μέχρι το σούρουπο σκότωναν αράδα. Κι εμάς, που είχαμε κάνει πέτρα την καρδιά μας, καταπνίγοντας τη φρίκη, τον πόνο, την απόγνωση που μας είχαν κατακυριεύσει, μας ανάγκαζαν να τους θάβουμε. Μας είπαν ότι εμείς θα είμαστε αυτοί που θα σκεπάσουμε όλους τους άλλους και τελευταίοι θα πάμε να τους συναντήσουμε. Τελικά, γλυτώσαμε», τελείωνε τη μαρτυρία του ο Κωστίδης.

Τέσσερις μέρες μετά το μακελειό, στις 18 Σεπτεμβρίου 1944, μέρος της πόλης παραδόθηκε στις φλόγες και οι Γερμανοί με τους συνεργάτες τους εκτέλεσαν τους πολίτες που συνάντησαν στο δρόμο.

Στους σκονισμένους φακέλους του Ιστορικού Αρχείου Μουσείου Μπενάκη, στην Αθήνα, υπάρχει η συγκλονιστική μαρτυρία του εκπροσώπου του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού, Εμίλ Βένγκερ, που επισκέφθηκε τα Γιαννιτσαί λίγες μέρες μετά το φριχτό ομαδικό έγκλημα των χιτλερικών δημίων. Και όπως περιέγραφε:

«... Πλέον των 70 ατόμων, μεταξύ των οποίων ο δήμαρχος, πέντε δημοτικοί υπάλληλοι και πολλοί προύχοντες, εξετελέστησαν κατά τρόπον φοβερόν. Αφού τους εκτύπησαν δια σιδηροσωλήνος, φέροντος κυρτωμένον το έν άκρον, με αποτέλεσμα να πεταχτούν έξω τα μυαλά των, να θραυσθούν τα μέλη των, τα νεφρά ή τα πλευρά των, τοις έδιδον το χαριστικόν χτύπημα, αποτελειώνοντες αυτού δια βολής περιστρόφου. Τίποτε δεν θα ηδύνατο να περιγράψη την φρίκην των εκτελέσεων αυτών...». 9

Οι άνδρες του Σούμπερτ. Η λέξη “σουμπερίτης” αποτελεί στην Κρήτη και σήμερα βρισιά

Κρανίου τόπος

Όταν στις 18 Σεπτεμβρίου ο εκπρόσωπος του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού θα μεταβεί και πάλι στα Γιαννιτσά, θα βρει έξω από την πόλη χιλιάδες κατοίκους, οι οποίοι τρομαγμένοι, απελπισμένοι, είχαν καταφύγει στην πεδιάδα, κοντά στη γέφυρα του Λουδία. Η εικόνα που αντικρύζει είναι τραγική:

«.. Συναρπαστικόν δράμα εκτυλίσσεται κατά μήκος της οδού: Γυναικόπαιδα που πεινούν και τρέμουν από το ψύχος και που διανυκτέρευσαν εις το ύπαιθρον καθ’όλας αυτάς τας νύκτας... προσέρχονται κλαίοντα προς ημάς, όχι δια να τα βοηθήσωμεν εις τρόφιμα, αλλά δια να θέσωμεν τέρμα εις την αγωνίαν των, καθόσον αισθάνονται εαυτά κυνηγημένα σαν σκυλιά, μη γνωρίζοντα που να καταφύγουν...». 10

Στο ίδιο κλίμα και ο Σουηδός πρεσβευτής στην Ελλάδα, Τύμπεργκ ανέφερε σε έκθεσή του ότι το ένα τρίτο της πόλης καταστράφηκε από φωτιά. Και όπως έλεγε χαρακτηριστικά: «Οι κάτοικοι των Γιαννιτσών εγκαταλείπουν την πόλη και καταφεύγουν στα χωράφια του βάλτου, όπου και διαμένουν σε πρόχειρες καλύβες».

Απολογούμενος ο Σούμπερτ στο δικαστήριο Εγκληματιών Πολέμου

Φριτς Σούμπερτ: Ανθρωπόμορφο τέρας

Πρέπει με την ευκαιρία να αναφερθώ στην περίπτωση του αιμοδιψή δολοφόνου που οργάνωσε και εκτέλεσε το Ολοκαύτωμα των Γιαννιτσών, του δεκανέα των Ες-Ες, Φριτς Σούμπερτ. Ο οποίος ξεκίνησε τη σταδιοδρομία του στα γερμανικά στρατεύματα κατοχής ως μεταφραστής και κατάσκοπος, για να εξελιχθεί στο φόβο και τον τρόμο στην Κρήτη αρχικά και στη συνέχεια στη Μακεδονία.

Το όνομά του έγινε συνώνυμο του απόλυτου Κακού και οι άνθρωποι που συνεργάστηκαν μαζί του και συμμετείχαν στις ομάδες του, θεωρήθηκαν ως ανθρωπόμορφα τέρατα. Ως και σήμερα σε περιοχές της Κρήτης ο χαρακτηρισμός «σουμπερίτης» είναι βρισιά συνώνυμη με την προδοσία, το έγκλημα και τη βαναυσότητα. Ενώ ο αρχηγός τους, χαρακτηρίστηκε ως ένας από τους πιο αιμοσταγείς εγκληματίες του γερμανικού κατοχικού στρατού στην Ελλάδα. 11

Ο Σούμπερτ παρέμεινε στην Κρήτη από τον Αύγουστο του 1941 ως τον Ιανουάριο του 1944, ως επικεφαλής ενός σώματος 150 ανδρών, τους περισσότερους από τους οποίους είχε βγάλει από τις φυλακές όπου ήταν καταδικασμένοι για φόνους, ληστείες, βιασμούς και άλλα αδικήματα. Σε αυτό το διάστημα ο Σούμπερτ πρόλαβε να οργανώσει την εκτέλεση άνω των 200 ατόμων και αναρίθμητους βασανισμούς σε αρκετά χωριά.

Στη Μακεδονία, όπου ήρθε στη συνέχεια τον Ιανουάριο του 1944, η δράση του υπήρξε ακόμη πιο φριχτή. Εδώ, ο Σούμπερτ έδρασε ιδιαίτερα στα χωριά της Χαλκιδικής και στην περιοχή της λίμνης της Βόλβης. Ενώ άφησε τη σφραγίδα του στα γερμανικά αντίποινα του Ασβεστοχωρίου, στο ολοκαύτωμα του Χορτιάτη και τέλος στις θηριωδίες στην πόλη των Γιαννιτσών.

Ο Πούλος με άντρες του και Ναζί, κάτω από τον αγκυλωτό σταυρό
Όταν λοιπόν μετά τον πόλεμο ο Σούμπερτ συνελήφθη και τον Ιούλιο του 1947 δικάστηκε στο Ειδικό Στρατοδικείο Εγκληματιών Πολέμου Αθηνών, όχι μόνο ομολόγησε τη συμμετοχή του στο Ολοκαύτωμα των Γιαννιτσών, αλλά επίσης περιέγραψε και τη δράση των κατ'όνομα μόνο «Ελλήνων» συνεργατών του. Όπως είπε στην απολογία του:

«[...] Μόλις μπήκαμε στα Γιαννιτσά, οι Πουλικοί μάζεψαν τον κόσμο στην πλατεία και άρχισαν να τους χωρίζουν. Αυτοί τους διάλεγαν. Εγώ δεν μπορούσα να ξέρω ποιοι ήταν κομμουνιστές. Όταν ξεχώρισαν αρκετούς, τους πήραν και τους βασάνισαν. Πρώτον εκτέλεσαν τον Γ.Παπαϊωάννου με ρόπαλα. Τις αδελφές του Παπαϊωάννου τις σκότωσαν κι αυτές με ρόπαλα, μέσα σε δύο λεπτά. Σκότωσαν κι άλλους πολλούς εκεί μπροστά στην πλατεία. Τη σφαγή που έγινε στην πλατεία, την παρακολουθούσαν από το μπαλκόνι ο συνταγματάρχης Πούλος και ο Σκαπέρδας. Έδιναν τις διαταγές και επέβλεπαν από εκεί». 12

ΣΤΑΜΑΤΕΙΣΤΕ ΤΟ ΧΕΡΙ ΤΩΝ ΔΟΛΟΦΟΝΩΝ

ΓΕΡΜΑΝΟΙ, ΤΑΓΜΑΤΑΣΦΑΛΙΤΕΣ, ΠΑΟΤΖΗΔΕΣ & ΠΟΥΛΙΚΟΙ ΣΦΑΖΟΥΝ ΤΟ ΛΑΟ ΤΗΣ ΕΔΕΣΣΑΣ ΚΑΙ ΓΙΑΝΝΙΤΣΩΝ. 400 ΘΥΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΚΡΥΑ ΒΡΥΣΗ

Μία άγρια, μία φριχτή τρομοκρατία ξαπόλυσαν τις τελευταίες μέρες Γερμανοί, ταγματασφαλίτες, Παιοτζήδες και Πουλικοί στην Κεντρική Ιδίως Μακεδονία. Σφάζουν ανήλικα τον άμαχο πληθυσμό, άνδρες, γυναίκες και παιδιά αφού προηγουμένως τους βασανίζουν φριχτά. Βιάζουν γυναίκες και κορίτσια. Ληλατούν ολάκερες περιφέρειες. Καίνε πόλεις και χωριά. Και όλα αυτά για να τσακίσουν το ήθικόν του λαού, για να τον κάνουν ανίκανο να καταφέρει την τελευταία στιγμή το αποφασιστικό, το καίριο χτύπημα ενάντια στον άποσυντιθέμενο κατακτητή.

Και ο λαός άοπλος αντιστέκεται όσο μπορεί. Μά δεν έχει όπλα για να αντισταθεί άποφασιστικά και να τσακίσει τις όρδές του κατακτητή και των έθνοπροδοτών. Και ζητά όπλα παντού για τη στοιχειώδη άμυνα της ζωής του. Ζητά όπλα από την Ένιαία Κυβέρνηση του έξωτερικού. Ζητά όπλα από τους συμμάχους. Ήδη ύποχρέωση έχουν να εισακούσουν την κραυγή του λαού και να του δώσουν τα όπλα που ζητά.

Ο ΕΛΑΣ με τις δυνάμεις που διαθέτει υπερασπίζεται όσο μπορεί το σφαγιαζόμενο λαό της μαρτυρικής Μακεδονίας. Καταφέρει άλεπάλληλα τα χτυπήματα ενάντια στον ύποχωροδυνάτο έχθρό και στις συγκοινωνίες του. Μά αυτό δεν είναι άρκετό, γιατί του λείπουν τα άπαραίτητα όπλα για να αναπτύξει τη δράση του όσο πρέπει και για να είναι παντού όπου και όποια ώρα χρειάζεται. Όπλα λοιπόν. Αυτά είναι το σύνθημα της ήμέρας.

ΣΤΗΝ ΕΔΕΣΣΑ.

Στις 12)9 στην Έδεσσα ύστερα από τον βομβαρδισμό των στρατώνων από ένα συμμαχικό άεροπλάνο και τη συνδιασμένη επίθεση τμήματος του ΕΛΑΣ, Γερμανοί, Βουλγαροφασίστες και Ταγματασφαλίτες ξαπόλυσαν μίεν άγρια τρομοκρατία. Η πόλη πυρπολείται και σφάζεται ο άμαχος πληθυσμός. Το αίμα ρέει άφθονο. Ο λαός ζητά ό-

λο τον πληθυσμό της πόλης άνδρες, γυναίκες και παιδιά. Άνοιξαν ένα τεράστιο λάκκο και άρχισαν να σφάζουν τον κόσμο. Έσφαξαν πολλά σημαίνοντα πρόσωπα καθώς και κορίτσια κατά τον πιο φριχτό τρόπο. Υπέβαλαν σε άνήκουστα και άνιστόρητα βασανιστήρια πολλόν κόσμο άδιάκριτα γένους και ηλικίας μπροστά στα μάτια όλου το πληθυσμού της πόλης.

θα γινόταν αότη ή αίματοχυσία αν είχε ο λαός όπλα και πυρομαχικά.

—Στις 12)9 οι Γερμανοπαοτζήδες Σκούρας συνέλαβαν 100 πολίτες έπειδή ανατιτάχτηκε ή σιδηροδρομική γραμμή από τμήματα του ΕΛΑΣ.

Γυναίκες από την Κρύα Βρύση, που κατόρθωσαν τελευταία να ξεφύγουν κρυφά καταθέτουν ότι οι Πουλικοί στην Κρύα Βρύση έχουν σκοτωμένους από τα γύρω χωριά και μέσα από το ίδιο χωριό 400 άτομα. Όλους ύατους τους σφάζαν με μαχαίρι ή με τσεκούρι. Άτίμασαν σχεδόν όλες τις γυναίκες και τα κορίτσια του χωριού.

ΚΑΙ ΣΤΑ ΣΕΡΒΙΑ

ΣΕΡΒΙΑ.— (Του άναποκριτή μας).—Στις 6)9 περί τους 250 Γερμανοπαοτζήδες από τα φυλάκια Γεφύρας, Στενών Πόρτας και Σερβίων, με πυροβολικό και όλμους, επέδραμαν στα χωριά του Κάμπου μας. Σκότωσαν στα Κρανίδια 1, στις Αύλες 2. Στις Γοθλές έκαψαν όλόκληρωτικά τον παληό συνοικισμό, λίγα σπίτια από το νέο, σκότωσαν 4 και άποπειράθηκαν να βιάσουν μία έπονίτισσα, ή όποια κατόρθωσε να ξεφύγει αφού πέρασε από φλόγες σπιτιού που κλυγόταν και παραμόρφωσε το πρόσωπό της από

Ελευθερία, φύλλο Νο 34, 27 Σεπτεμβρίου 1944

Η αντιστασιακή εφημερίδα Ελευθερία για τη σφαγή των Γιαννιτσών

Στο φύλλο Νο 34 της 27 Σεπτεμβρη 1944, στην κορυφή της 2ης σελίδας της η Ελευθερία υπό τον τίτλο: «Σταματείστε το χέρι των δολοφόνων. Γερμανοί, ταγματασφαλίτες, ΠΑΟτζήδες και Πουλικοί σφάζουν το λαό της Έδεσσας και των Γιαννιτσών», γράφει:

«Μια άγρια, μια φριχτή τρομοκρατία ξαπόλυσαν τις τελευταίες μέρες Γερμανοί, ταγματασφαλίτες, ΠΑΟτζήδες και Πουλικοί στην Κεντρική ιδίως Μακεδονία. Σφάζουν ανηλεώς τον άμαχο πληθυσμό, άνδρες, γυναίκες και παιδιά, αφού προηγουμένως τους βασανίσουν φριχτά. Βιάζουν γυναίκες και κορίτσια. Ληλατούν ολάκερες περιφέρειες. Καίνε πόλεις και χωριά. Και όλα αυτά για να τσακίσουν το

ηθικό του λαού, για να τον κάνουν ανίκανο να καταφέρει την τελευταία στιγμή το αποφασιστικό, το καίριο χτύπημα ενάντια στον αποσυντιθέμενο κατακτητή»

Ο εμπρησμός της Έδεσσας

Αναφερόμενη στην επίθεση των Γερμανών στην Έδεσσα, η Ελευθερία αναφέρει:

«Στις 12 Σεπτέμβρη στην Έδεσσα, ύστερα από τον βομβαρδισμό των στρατώνων από ένα συμμαχικό αεροπλάνο και τη συνδυασμένη επίθεση τμήματος του ΕΛΑΣ, Γερμανοί, Βουλγαροφασίστες και ταγματасφαλίτες ξαπόλυσαν μια άγρια τρομοκρατία. Η πόλη πυρπολείται. Το αίμα ρέει άφθονο».

Σημειώνεται ότι στις 12 Σεπτεμβρίου 1944, μετά από επίθεση ανταρτών εναντίον της γερμανικής φρουράς της πόλης, οι Γερμανοί καίνε ένα μεγάλο τμήμα του πρώτου οικιστικού πυρήνα της πόλης, το Βαρόσι. Αποτεφρώνουν 250 κατοικίες και την επόμενη μέρα καίνε ολοκληρωτικά το χωριό Μεσημέρι. Το αποτέλεσμα ήταν να μείνουν χιλιάδες Εδεσσαίοι άστεγοι. Μεταξύ των κτιρίων που καταστράφηκαν περιλαμβανόταν το Αρρεναγωγείο (κτίσμα του 1862) και ο μητροπολιτικός ναός των Αγίων Αναργύρων.

Το Ολοκαύτωμα των Γιαννιτσών

Στη συνέχεια η μυστική εφημερίδα της Εθνικής Αντίστασης γράφει για το Ολοκαύτωμα των Γιαννιτσών:

«Πουλικοί, Παοτζήδες και ταγματасφαλίτες, βοηθούμενοι από τους Γερμανούς, οργάνωσαν μια φοβερή τρομοκρατική επιδρομή ενάντια στην πόλη και την περιοχή των Γιαννιτσών. Στις 14 του Σεπτέμβρη, 100 κάρα με 100 Παοτζήδες και 400 Πουλικούς από την Κρύα Βρύση, κύκλωσαν την πόλη των Γιαννιτσών. Κάτω από την άμεση καθοδήγηση του Πούλου, Καίσαρη, Σκαπέρδα και Σούμπα μπήκαν στην πόλη. Συγκέντρωσαν όλο τον πληθυσμό της πόλης άνδρες, γυναίκες και παιδιά. Άνοιξαν ένα τεράστιο λάκκο και άρχισαν να σφάζουν τον κόσμο. Έσφαξαν πολλά σημαίνοντα πρόσωπα καθώς και κορίτσια κατά τον πιο φριχτό τρόπο. Υπέβαλαν σε ανήκουστα και ανιστόρητα βασανιστήρια πολύ κόσμο, αδιακρίτως γένους και ηλικίας μπροστά στα μάτια όλου του πληθυσμού της πόλης. Τους έριξαν έπειτα μέσα στο λάκκο και τους έθαψαν μισοζώντανους. Ατίμασαν γυναίκες, έκαψαν πολλά σπίτια και λεηλάτησαν όλη την πόλη».

Και τέσσερις μέρες αργότερα, προστίθεται στο ίδιο δημοσίευμα:

«ΓΙΑΝΝΙΤΣΑ 20/9.- Κατά την επιδρομή της 14/9 οι Πουλικοί και οι Παοτζήδες σφάξαν μέσα στα Γιαννιτσά 60 πολίτες, άνδρες και γυναίκες. Μεταξύ των θυμάτων είναι ο δήμαρχος και μερικοί δημοτικοί σύμβουλοι. Επιτροπή του λαού των Γιαννιτσών απηύθυνε τηλεγράφημα προς τη Διασυμμαχική Επιτροπή και την Εθνική Κυβέρνηση (σ.σ. εννοεί την κυβέρνηση του Καΐρου) με το οποίο εκθέτει τα γεγονότα και τη σφαγή των Γιαννιτσών και ζητάει όπλα. Το τηλεγράφημα καταλήγει ότι δεν θα γινόταν αυτή η αιματοχυσία αν είχε ο λαός όπλα και

πυρομαχικά».

Ανθρωπάκι...

Έχω στο προσωπικό μου αρχείο μία σειρά από έξι φωτογραφίες από την εκτέλεση του Σούμπερτ στις φυλακές Επταπυργίου, στις 22 Οκτωβρίου 1947, όταν τυχαία συνελήφθη μετά τον πόλεμο, επιστρέφοντας από τη Γερμανία. Ο άλλοτε αγέρωχος δεκανέα των Ες-Ες, αυτός που αφαίρεσε τη ζωή εκατοντάδων Ελλήνων πατριωτών, φορώντας γυαλιά διανοούμενου, φαίνεται να είναι ζαρωμένος, φοβισμένος, περιμένοντας ίσως τη λύτρωση για τα εκατοντάδες εγκλήματα που είχε διαπράξει, αν και νωρίτερα, στο δικαστήριο εγκληματιών πολέμου, δήλωνε αμετανόητος.

Οι θυσίες του Ελληνικού λαού, θα πρέπει να υπενθυμίζονται συχνά και όχι μόνο σε τελετές. Η γνώση της ιστορίας είναι πολύτιμο μέσο για να εξηγήσουμε το παρόν. Όσα συμβαίνουν στις μέρες μας, δεν μπορούν να ερμηνευτούν σωστά, αν δεν φιλτραριστούν από το εργοστάσιο της ιστορικής μνήμης. Κι αυτό γιατί με την ιστοριογνωσία, διευρύνονται οι πνευματικοί ορίζοντες, κατακτάται η ουσιαστική γνώση, απεγκλωβίζεται ο άνθρωπος από προκαταλήψεις και αντιστέκεται στην παραπληροφόρηση και στην προπαγάνδα. Ενώ παράλληλα, καλλιεργούνται ιδανικά και υψηλές ηθικές αξίες όπως η ελευθερία, ο ανθρωπισμός, η δικαιοσύνη, Δυστυχώς, η νέα γενιά, διδάσκεται ελάχιστα έως τίποτα στα σχολεία για την μαύρη περίοδο της ναζιστικής Κατοχής και την εποποιΐα της Εθνικής Αντίστασης. Και κορυφαία γεγονότα όπως το Ολοκαύτωμα των Γιαννιτών, περνάνε στα «ψιλά», χωρίς την παραμικρή αναφορά από την επίσημη Πολιτεία στα σχολικά βιβλία. Αυτή η προσπάθεια λήθης, αυτός ο ιστορικός σκοταδισμός, είναι που στέρησαν από το λαό μας και κυρίως από τη νέα γενιά την απαραίτητη γνώση του παρελθόντος. Έτσι, ας μην απορούμε που βρέθηκαν θιασώτες του ναζισμού και στη σημερινή εποχή.

Σπύρος Κουζινόπουλος

Παραπομπές

1. Στράτος Δορδανάς, Το αίμα των αθώων, τα αντίποινα των Γερμανικών αρχών Κατοχής στη Μακεδονία 1941-1944, Αθήνα 2007, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, σ. 56
2. Ελευθερία, φύλλο Νο 21 της 17ης Δεκεμβρίου 1943
3. Ελευθερία, φύλλο Νο 31 της 18ης Αυγούστου 1944
4. Δημήτριος Μπέλλος, Το κατοχικό συλλαλητήριο της Αλεξάνδρειας (πρώην Γιδά) 23 Μαρτίου 1944, Θεσσαλονίκη 2005, Μάτι, σ.33
5. Δορδανάς, ό.π., σ.302
6. Ελευθερία, φύλλο Νο23 της 27ης Ιανουαρίου 1944
7. Δορδανάς, ό.π., σ. 333
8. Εταιρεία Διάσωσης Ιστορικών Αρχείων 1940-1974, Οι Ναζί για την Εθνική Αντίσταση στην Ελλάδα, επτά απόρρητες εκθέσεις του Γενικού Επιτελείου του

Χίτλερ, Αθήνα 2012, Δρόμων, σ.87 και Βάσος Μαθιόπουλος, Η Ελληνική Αντίσταση (1941-1944) και οι Σύμμαχοι, Αθήνα 1980, Παπαζήσης.

9. Ιστορικό Αρχείο Μουσείου Μπενάκη, Αρχείο Νικολάου Δέα, Αρ. Εισ.262, φακ.5:Δ,3, Δ/σις Επισιτισμού Επαρχιών, Υπηρεσία Ελέγχου και Επιθεωρήσεως - Τμήμα Επιθεωρήσεως, «Έκθεσις επί των ταξιδίων μας εις τας Επαρχίας από 15-21 Σεπτεμβρίου 1944», Θεσσαλονίκη 23-9-1944.

10. ΙΑΜΜ, «Έκθεσις επί των ταξιδίων μας».

11. Αθανάσιος Φωτίου, «Έγκλημα και τιμωρία: Ο “Μακεδόνας” Φριτς Σούμπερτ (1944-1947)», Θεσσαλονικέων Πόλις, τεύχος 20, Σεπτέμβριος 2006, σ.66

12. Νίκος Καρκάνης, Οι δοσίλογοι της Κατοχής. Δίκες παρωδίες (ντοκουμέντα, αποκαλύψεις, μαρτυρίες). Αθήνα 1981, σ.385

Πηγή: activistis.gr